

Департамент культури, туризму і охорони культурної спадщини
Чернігівської обласної державної адміністрації
Комунальний заклад «Чернігівська обласна бібліотека для юнацтва»
Чернігівської обласної ради

«Самовідданість на благо людства»

(до 170-річчя від дня народження Миколи Миклухи-Маклая)

Рекомендаційний список літератури

Чернігів - 2016

«Самовідданість на благо людства» : рекомендаційний список літератури / уклад. В. Помаз; відп. за вип. М. Латамарчук. – Чернігів. – 2016. – 16 с.

Список літератури «Самовідданість на благо людства» присвячено Миколі Миклухові-Маклаю: видатному українському вченому, класику світової антропології та етнології, одному з найвидатніших мандрівників новітньої історії та самовідданому борцеві за рівність усіх мешканців планети.

Простежено родовід Маклая та його становлення як дослідника, наведено аргументи проти теорії наукового расизму, поширеної у XIX ст.

Змальовано наполегливі, але невдалі зусилля вченого з облаштування російської колонії у Новій Гвінеї.

Наведено думки та спостереження мандрівника з його щоденника та листів.

Укладач: В. Помаз

Відповідальний за випуск: М. Латамарчук

Комп'ютерне складання: В. Помаз

Верстка: С.Василенко

Самовідданість на благо людства

(до 170-річчя від дня народження М. Миклухи-Маклая):

рекомендаційний список літератури

Ви перший, безумовно, власним досвідом довели, що людина усюди людина, тобто добра, товариська істота, у спілкування з якою можна і варто входити лише добром та істиною.

З листа Л. Толстого до М. Миклухи-Маклая

Родовід

Рід майбутнього мандрівника, вченого та гуманіста Миколи Миклухи-Маклая бере свій початок на Січі. Його пращур, Охрім Макуха, був курінним отаманом Війська Запорозького і брав активну участь у визвольній війні Богдана Хмельницького. Цікаво, що Охрім Макуха став прототипом Тараса Бульби: разом з ним проти Польщі воювали три сини, один з яких закохався у польську панночку і перейшов на той бік. За наказом Охріма два інші сини викрали свого брата з польського табору і доставили батькові. Хоча при цьому один із синів загинув, Охрім вбив і сина-зрадника.

Збереглися відомості, що прадід Миколи мав прізвище Махлай, тобто капловухий. За неабияку хоробрість у битві під Очаковим, що сталася 1772 р., козацький сотник Степан Махлай отримав звання хорунжого, дворянство та землі. Відтоді він відмовляється й від прізвища Макуха, й від прізвища Махлай, а стає Миклухою-Маклаєм.

Микола Миклухо-Маклай народився 17 липня 1846 р. поблизу міста Боровичі Новгородської губернії. Батько його, Микола Ілліч, походив зі Стародубщини Чернігівської губернії. Щоб закінчити Ніжинський ліцей, давав приватні уроки. Здібного юнака вабила техніка, і він вирушає до столиці. «На берегах Невы» трапилося те, що дуже нагадує історію з Тарасом Шевченком: напівголодний Микола знайомиться з земляком (теж із Чернігівщини) Олексієм Толстим –

майбутнім письменником. Цікаво, що батьками панича були граф Костянтин Толстой та Ганна Перовська – онука останнього українського гетьмана Кирила Розумовського.

Молодий граф, майбутній член-кореспондент Петербурзької Академії наук, допомагає землякові: Микола Ілліч закінчує будівельне училище, згодом – Інститут корпусу інженерів шляхів сполучення. Молодому інженеру доручено керувати спорудженням найважчих ділянок залізниці «Петербург – Москва». А 1 листопада 1851 р. він бере участь в урочистостях: перший потяг прямує з Петербурга до Москви !

Культурною й високоосвіченою була мати мандрівника, Катерина Семенівна. Народилася вона в Малині на Житомирщині у сім'ї німецького підполковника Фрідріха фон Беккера. В родині поцінували живопис та музику, влаштовували сімейні літературно-мистецькі вечори. Пізніше Микола писав про себе: «Моя персона є живим прикладом того, як об'єдналися три віковічні ворожі сили. Гаряча кров запорожців мирно злилася із кров'ю, здавалося б, непримиренних ворогів, гордих ляхів, розбавлена кров'ю холодних німців».

Три університети

Малий Микола вже в 7 років знав латину, французьку й німецьку мови, грав на фортеп'яно, малював. До 11 років його навчали домашні вчителі, батьки та знайомі. У своєму щоденнику юнак розмірковує над своєю долею, оперує такими категоріями, як життя і смерть, самотність і дружба, талант і обдарованість, честь і слава... Подальше життя Микола вирішує присвятити науці. У 1863 р. він вступає до Петербурзького університету, проте вже за рік, за участь у студентських заворушеннях, його відраховано із заборонаю взагалі здобувати вищу освіту в Росії.

Тому 1864 р. Микола вже студент Гайдельберзького університету, де опановує математику, фізику, хімію, історію, політекономію. Його працездатність вражає: за рік навчання він складає іспити за програмами юридичного і філософського факультетів. Через рік він закінчує медичний факультет у Лейпцигу, а ще через рік у Єнському університеті вивчає зоологію і порівняльну анатомію. Отже,

випускник трьох німецьких університетів впевнено розпочав своє сходження до рівня справжнього вченого-енциклопедиста.

У Єнському університеті відбулося його знайомство з проф. Ернстом Геккелем – автором терміна «екологія», розробником теорії походження багатоклітинних організмів та біогенетичного закону. А 1868 р. проф. Геккель виряджає свого здібного учня Миклуху-Макляя досліджувати Канарські острови, Сицилію та берег Червоного моря. Це була генеральна репетиція перед відплиттям до Нової Гвінеї.

Науковий расизм

Другу половину XIX ст. можна впевнено назвати добою наукового расизму. Великобританія, Франція, Німеччина, Росія, країни Скандинавії та Північної Америки не лише розвинули науку й виробництво, але політично та економічно підкорили світ. Господарі планети належали до одного антропологічного типу: русоволосі, високі, світлоокі, білошкірі. Тогочасні вчені назвали цю північно-європейську расу «нордичною» і вважали її вищою за інші.

Але як переконатися, що людина належить саме до вищої раси? Волосся у північних європейців не завжди світле. Шкіра біла, проте може бути смуглявою. Очі блакитні та зелені, але трапляються карі та чорні. Отже, потрібен простий і зрозумілий, бажано цифровий, критерій. Вважалося, що цим критерієм може слугувати доліхокефалія – таке співвідношення довжини і ширини голови, коли ширина становить менше ніж $\frac{3}{4}$ довжини. Переважна більшість представників нордичної раси – доліхокефали. Але зустрічаються й брахікефали, короткоголові, у яких ширина голови перевищує 81% її довжини. Вони також вважають себе справжніми шведами чи німцями.

Пояснити брахікефалію можна змішаними шлюбами з представниками інших рас, проте довести це міг лише експеримент. Потрібно було знайти на Землі чистокровну расу, яка ніколи не змішувалася з іншими, та виміряти у якомога більшої кількості її

представників відношення ширини голови до її довжини. Якщо чиста раса складається лише з доліхокефалів (чи брахікефалів), тоді справедлива й теорія «вищих» та «нижчих» рас всередині європейського континенту.

Якнайдалі від змішування рас та народів перебували папуаси північно-східного берега Нової Гвінеї. Вони ніколи не бачили й навіть не чули про існування білих, малайців, полінезійців... Тубільці Нової Гвінеї вкрай рідко заходили далі сусіднього села, а свій острів та невеличкі острівці на видноколі вважали єдиним суходолом серед безмежного океану. Тому в білих вони побачили іншопланетян: Миклухо-Маклай став «людиною з Місяця», англійці прибули з Венери, німці – з далеких зірок.

Потрібен був науковець, до якого папуаси матимуть таку довіру, що дозволять йому виміряти свої голови. Добре, якщо він збере колекцію черепів. Відмінно, якщо впорається з власним лібідом: тоді інші антропологи матимуть змогу також експериментувати з чистокровою расою. Такою унікальною людиною виявився Миклухо-Маклай, який для розв'язку своєї наукової задачі отримав особливий грант Російського географічного товариства. Проте цих грошей не вистачало для купівлі подарунків тубільцям. Тоді мати молодого антрополога продала цінні папери та заклала родинне майно: понад 3 тис. рублів коштувала родині Маклая мандрівка Миколи з Петербурга до кам'яної доби.

Внутрішньо Микола вже був підготовлений до цивілізації, відмінної від європейської. Якось під час навчання в Гайдельберзі він здійснив експеримент: недільного ранку простягся в закривавленій сорочці обабіч дороги, якою ревні прихожани поспішали на службу Божу. Вони відверталися від Миколи й прискорювали кроки. У папуасів, як він переконався пізніше, таке нечуване: пораненого негайно оточує натовп бажаючих допомогти.

Кам'яна доба

Уявлення про первісну людину, яка все виготовляла з каменю, дерева та кості, до Маклая ґрунтувалися за знахідками археологів. Бородані у звірячих шкурах біля вогнища – така знайома читачеві картина зі шкільних підручників історії ! Але ось якою побачив загадкову добу Маклай.

Чоловіки цієї доби зовсім не бородані. Папуаси воліли подобатися жінкам, тому слідкували за своєю зовнішністю. Сиве волосся фарбували або висмикували, бороду, вуса, навіть брови підголювали, щоб помолодшати. Цікаво, що з подарунків Маклая поцінували порожні пляшки: їх били, а уламками підголювались без мила і ... жодної подряпини ! Не було також і шкір. У чоловіків маль – пов'язки на стегнах з кори дерев, у жінок – фартух з тієї ж кори.

Неймовірно, але головне заняття первісних людей, особливо чоловіків, – не посиденьки довкола вогнища, а сон ! Вони міцно спали вночі, а коли не було війни, спільної роботи або полювання, їхній відпочинок тривав ще й 2/3 денного часу. Біля вогнища також сиділи, проте недовго: надалі кожен вирушав у своїх справах. Співрозмовники Маклая повідомили йому, що ще їхні діди пам'ятали той час, коли вогню не знали зовсім: їли сире м'ясо.

Свійськими були лише кури, собаки та свині. Проте яєць папуаси не споживали: курячі кубельця були в лісі, там і квочки сідали, до села вони приходили лише харчуватися. Собаки не стерегли господарів та майно, а були помічниками під час полювання. Слугували також за найдоступнішу м'ясну їжу, коли несподівано приходили гості й треба було терміново чимось їх пригостити. Свині були справжніми «друзями людини» і всюди ходили за нею назирці.

Час від часу кам'яними сокирами звільняли лісові ділянки для плантацій. Вирощували банани, цукрову тростину, ямс. Дітей привчали до роботи змалечку, тільки вони починали ходити. Усіма роботами керував найавторитетніший чоловік у селі. Він же був і на чолі війська під час бою. Проте йому корилися лише добровільно. Цікаво, що в мові

папуасів навіть не було слова на позначення цього неформального лідера.

Не існувало також і шаманів. Чаклував кожен самотужки, але пращурів вшановували гуртом: статуями предків чоловіки прикрашали священну хижу, що мала назву «буамрамра». В ритуальній хижі зупинялись також важливі гості: Маклай під час відвідин сіл зазвичай ночував у буамрамрі. Тут зберігали й музичні інструменти: флейти, труби, барабани. Музику вважали надприродним явищем, адже вона і збуджувала танцівників, і сприяла роботі. Музичні інструменти виносили з буамрамри загорнутими в листя, щоб сховати від жіночих очей.

Жінкам і дітям заборонялося слухати музику та заходити до ритуальної хижі. Вони й не намагалися туди потрапити, бо на порушників табу чекали хвороби та швидка смерть. Взагалі, потяг жінок до прекрасного не заохочувався. Кераміка, виготовлення якої покладалося на жіночі руки, не прикрашалася жодним візерунком. Папуаси були переконані, що це цілком зайве. Проте для дітей вони залюбки робили іграшки.

Інтимне життя було в них насправді таким: ніхто не повинен побачити, як чоловік приголубить або просто обійматиме свою дружину. З подивом Маклай довідався, що в папуасів практично не існувало подружньої зради. Папуас набагато більше за європейця потребував жінки: вона працювала на плантації й годувала чоловіка працею своїх рук. Отже, він захищав її до останнього подиху. Подумки Маклай порівнював папуасок, що важко працювали на своїх чоловіків, та жінок християнської Європи, цнотливих на показ, що любили за гроші. Слід додати, що папуаски доволі вродливі, і це з'ясувалося вже на п'ятому місяці перебування Маклая, коли йому вперше показали жінок. До цього часу чоловіки забороняли своїм дружинам та донькам наблизитися до будинку «людини з Місяця». Коли ж він сам прямував до села, то голосно свистів, щоб жінки й діти встигли від нього сховатися.

Расове питання

Ще в XIX ст. були вчені, котрі пропонували заселити світ представниками нордичної раси, а «неосвічені нижчі раси» винищити, як американських індіанців. Проте Маклай випробував на собі, як лихоманки, невралгії та дерматити дошкуляють білій людині на Новій Гвінеї: він прожив лише 42 роки, а розтин засвідчив, що вражені всі важливі органи. Папуаси ж у цих згубних місцях доживали до 50-60 років.

З цього питання Маклай писав своєму другу князю Олександрю Мещерському, що був секретарем Російського географічного товариства: «Існування різних рас цілком узгоджується із законами природи, слід визнати за представниками цих рас загальнолюдські права та погодитися, що винищення темних рас є застосуванням грубої сили, проти зловживання якою повинна повстати кожна чесна людина».

Заклопотаний етнографічними дослідженнями, Маклай не забув про цифрові критерії: папуаси дозволяли йому вимірювати свої голови й обмінювали черепи предків на цвяхи й червоні стрічки. Усі виявилися доліхокефалами, тобто їх цілком можна було зарахувати до нордичної раси. Проте, коли у грудні 1872 р. за Маклаєм прийшов вітрильник, а папуаси тягли на борт носі зі знесиленим від лихоманки вченим, вони прихопили з собою ще й три черепи з сусіднього села. Це вже були справжні брахікефали, що дозволило Маклаю зробити висновок: «... розміри черепа надають важливу, проте не вирішальну ознаку для розрізнення людських рас».

Тобто, за допомогою лінійки неможливо визначити «справжнього арійця». Це означає, що не існувало суттєвих антропологічних відмінностей між європейцями та папуасами: усі люди Землі мають схожу будову. Цими результатами Маклай заклав підвалини науки про анатомію людських рас як основу антропології.

Нездійсненна мрія

Маклая дуже хвилювала подальша доля його темношкірих друзів. Його доба була часом британсько-німецького суперництва. Майже одночасно обидві країни розпочали анексійні дії щодо Нової Гвінеї. Так, у жовтні 1884 р. з австралійського Сіднею до островів, нещодавно відвіданих Маклаєм, вирушає німецький корабель. На його борту Отто Фінш – орнітолог та етнограф, старий приятель Маклая, що підступно зрадив його. Дійсно, в Сіднеї він часто спілкувався з вченим про Нову Гвінею, майстерно вдавав, що з наукових міркувань його цікавлять таємні знаки для налагодження дружніх контактів з папуасами.

Тепер, на багатьох островах, так добре знайомих Маклаю з недавніх подорожей, Фінш позначає місця, де в майбутньому постануть німецькі торгівельні (вони ж адміністративні) станції та намагається купувати в папуасів ділянки землі. У місцях висадки Фінш підіймає також німецький прапор, за ним прямує військовий корабель, чим зміцнює німецьке панування. А вже 15 грудня 1884 р. німецький посол у Петербурзі офіційно повідомив російський уряд, що «німецький імператор бере під свою опіку частину північного берега Нової Гвінеї».

Миклухо-Маклай, як повноважний представник Союзу папуасів Берега Маклая, 9 січня 1885 р. надсилає до Німеччини таку телеграму: «Берлін. Князю Бісмарку. Тубільці Берега Маклая відкидають німецьку анексію». Одночасно Маклай намагається втілити в життя соціальний проект з організації в Новій Гвінеї незалежної громади, лише формально підпорядкованій Росії. Це була утопічна ідея російської демократії: віднайти обітовану землю, звільнитися від кріпацтва та облаштувати своє життя на засадах вільної праці та самоуправління.

15 червня 1886 р. в одній з петербурзьких газет розміщено оголошення мандрівника про набір бажаючих «поселитися та взятися до праці на Березі Маклая у Новій Гвінеї або на інших островах Тихого океану». Вже за два тижні відгукнулося близько 400 осіб, дуже різних за станом, фахом та віком. З початком засідань, що відбувалися в помешканні Маклая, слухачам поступово відкрилися глибокі суперечності його плану. Справді, за задумом вченого, на місці

поселення здіймуть російський прапор, його територія належатиме Росії, а поселенці, як її громадяни, дотримуватимуться російських законів.

Одночасно проект передбачав самоуправління, податкову й релігійну свободу, спільне володіння землею, а життя колонії як от управління, самозахист, стосунки з місцевими мешканцями регулювалися б спеціально розробленими правилами та постановами. Фактично, під захистом Російської імперії пропонувалося створити демократичну автономну область, вільну від поліційно-державних органів, з незалежним судом, власне, зі своєю конституцією.

Палким прихильником проекту став Василь Іванович Модестов – викладач римського письменства Петербурзького університету, відомий своїми ліберальними поглядами. У проекті він побачив задум «зручної для життя та розквіту нової батьківщини», вже малював ідеальну республіку Платона і фаланги Фур'є. Проте уряд створив спеціальну комісію для розгляду проекту, якій Маклай змушений був надавати пояснення та наводити додаткові факти.

Врешті-решт, проект було відхилено. Був певний час, коли цар Олександр III ставився до нього прихильно, проте його міністри перемогли. В лютому 1887 р. на прохання Маклая петербурзькі газети надрукували листа вченого, в якому він повідомляв: заснування російської колонії в Тихому океані доки не відбудеться з причин, що від нього не залежать.

Думки і спостереження

Вже перше зближення з папуасами, що відбувалося у 1871-1872 рр. спочатку з його дорослою чоловічою частиною, викликало у Маклая величезну повагу до цих людей. Дуже подобалися їхні трудові навички та здібності, користолюбства та побутових вад, звичних у своєму європейському середовищі, Маклай тут не побачив. Його помешкання не замикалося – і все зберігалось непорушним: *«В цивілізованому світі така вигода неможлива; там часом недостатньо замків і поліції»*.

Вже за два тижні після висадки в Новій Гвінеї мандрівника звалила лихоманка. Проте й тут він лишався насамперед вченим, тому докладно змалював перебіг хвороби: *«Тубільці, тропічна спека, непрохідні ліси не стережуть так береги Нової Гвінеї, як міцний спільник тубільного населення проти чужоземного нашествия – бліда, холодна, тремтлива лихоманка. Її присутність спочатку не відчувається, проте швидко ноги жертви наливаються свинцем, думки перериваються запамороченнями... Моя голова занадто важка й рука тремтить, щоб писати далі...»*.

Маклай відчував свою відповідальність перед тим далеким та своєрідним світом, до якого потрапив. 5 лютого 1873 р. в листі до матері він зізнався: *«Мені поталанило багато зробити з різних галузей знань у Новій Гвінеї, не кажу вже про щастя, яке випало на мою долю: спостерігати й жити серед найбільш первісного з людських племен, тому що до мене ніхто не перебував у цьому куточку Нової Гвінеї, й папуаси уявляли себе єдиними мешканцями земної кулі»*.

Не забуваймо також, що мандрівникові увесь час доводилося бути свідком торгівельних операцій, зажерливості та брехні торговців, спроб споювання острівних мешканців, збудження в них низьких інстинктів. Ось запис Маклая від 23 серпня 1879 р. на о.Андра, що в північній частині островів Адміралтейства: *«Сьогодні серед предметів торгу фігурувала також молода жінка, що сиділа в одній пирозі. Її наполегливо пропонував чоловік середнього віку, цілком можливо, її ж чоловік або брат... У той час, як він за допомогою досить характерної пантоміми пропонував свій товар, жінка в пирозі зрідка посміхалась, ніби нічого не сталося»*.

Під час подорожі Океанією дослідник на кожному кроці спостерігав наслідки негативного впливу європейців на меланезійців. Наприклад, на острові Нова Каледонія йому запропонували подивитись на традиційний танок, що виявився карикатурою, вкрай сумною ще й від того, що учасники збуджували себе ромом та джином. Траплялося й гірше, як от різке зменшення кількості населення на окремих островах. Відбувалося це через епідемії, занесені білими та вивіз меланезійців до Австралії, Фіджі, Самоа для роботи на плантаціях.

Також і для білих контакти з місцевим населенням часто закінчувались трагічно. Наприклад, італійця Пальді, що лишився сам на одному з островів для обміну товарами, було вбито місцевими мешканцями: голова його стала трофеєм, а тіло викинули в море. Маклай застерігав торговця: *«Ви вважаєте вашим другом і помічником, вашою силою ваш револьвер; моя ж сила на березі Маклая була в доброму та справедливому ставленні до тубільців... Ви хочете, щоб тубільці боялися вас завдяки револьверу та рушниці; я ж домагався й домогся їхньої довіри та дружби... Ви лишаєтесь жити в самому селищі тубільців, не знаєте ані їхньої мови, ані звичаїв... Швидко станете для них як більмо на оці, якого вони схочуть позбутися... На Новій Гвінеї я збудував собі хижу за милю від одного та дві милі від іншого селища...»*. Маклай передбачив неминучість кривавого конфлікту: *«Ви перебудете тут місяць, можливо й два, ймовірно також, що лише день-два дні після відплиття шхуни»*.

Відоме негативне ставлення Маклая до місіонерської діяльності, *«привозу місіонерів та молитовників»*, який, на його думку, дуже шкодив місцевому населенню. Адже він знав, що деякі місіонери своєю прихованою торгівлею прокладають шлях справжнім торговцям зі звичним асортиментом послуг: горілкою, вогнепальною зброєю, розповсюдженням хвороб та работорівлею. Ці *«благодіяння цивілізації»*, як писав Маклай, не врівноважувало навіть те, що місіонери вчили тубільців читати, писати й співати псалми. Не схвалював він також їхнього, часом досить брутального, втручання в життя тубільців з наполегливими намаганнями зламати традиційні обряди та проявами справжнього фанатизму.

Проте в житті Маклая були й інші місіонери. На пароплаві *«Еленгован»*, що належав лондонському місіонерському товариству, він познайомився з Джеймсом Чалмерсом, що мав душу мандрівника та дослідника-етнографа. На своїх місіонерських станціях, облаштованих на південних берегах Нової Гвінеї, цей невтомний преподобний шотландець, відомий серед тубільців як Тамате, щиро намагався зрозуміти їх та всіма способами перешкоджав спробам впливати на місцевих мешканців горілкою. Йому належить висловлювання, під яким

міг поставити підпис і Маклай: *«Якщо ми не можемо жити серед тубільців без зброї, то краще нам лишатися вдома».*

Стриманий, позбавлений світського полиску, Маклай усюди відразу ж викликав до себе симпатію та повну довіру – його сила полягала в беззастережній відданості науці, у ширості й прямоті його вчинків та висловлювань, у крайньому самообмеженні, коли йшлося про нього особисто: *«Де б я не перебував, науковий шлях, який я обрав, та наукові питання, що по мені, лишатимуться моєю головною метою... Я завжди був відданий моїм науковим задачам, тобто самому собі».* Гаслом усього його невтомного життя можуть слугувати слова: *«Необхідно щось важливе зробити для людей, тільки тоді ти людина».*

Рекомендована література:

Бойчук М. Започатковане з Любов'ю залишається у Вічності / М.Бойчук // День. – 2011. – 4-5 листоп. (№ 200). – С. 22.

Про унікальний Музей Миколи Миклухи-Маклая, заснований на Чернігівщині.

Грабовець А. Розумовські та Миклухи-Маклаї / А.Грабовець // Десн. правда. – 2015. – 5 берез. (№ 9). – С. 6.

Про те, як на Стародубщині (тепер у складі РФ) переплелися долі двох видатних людей: останнього гетьмана України Кирила Розумовського та вченого-мандрівника Миколи Миклухи-Маклая.

Іванченко О. Дорогами Маклая. Роман / О.Іванченко. – К.: Молодь, 1987. – 365 с.

Кагал О. Шляхами Миклухи-Маклая / О.Кагал // Шк. б-ка. – 2011. – № 9. – С. 133-136.

Подорож на острови Нової Гвінеї... разом із відважним мандрівником.

Колесников М. Миклухо-Маклай / М.Колесников. – М.: Мол. гвардия, 1961. – 272 с. – Серія «ЖЗЛ».

Кулиняк Д. "Людина з Місяця" / Д.Кулиняк // Пенс. кур'єр. – 2013. – 26 квіт. (№ 17). – С.14.

Біографія мандрівника Миколи Миклухи-Маклая.

Максименко М. Самовідданість на благо людства / М.Максименко // Кращезнавство. Географія. Туризм. – 2011. – Квіт. (№ 15). – С. 6-7.

Мирошникова В. Николай Миклухо-Маклай (1846 г. – 1888 г.) / В.Мирошникова // 100 знаменитых путешественников. – Харьков: Фолио, 2004. – С. 386-393.

Николай Николаевич Миклухо-Маклай (1846 – 1888) / Г.Карпов (сост.) // Энциклопедический словарь юного географо-краеведа. – М.: Педагогика, 1981. – С. 240.

Павленко С. Секрет гостинності чернігівської сім'ї Миклух-Маклаїв / С.Павленко // *Голос України*. – 2013. – 23 серп. (№ 157). – С. 9.

Йдеться про музей славетного антрополога, етнографа, географа, що в селі Калитянському на Козелеччині Чернігівської обл.

Пиріг П. Микола Миклухо-Маклай: мандрівник, учений, гуманіст / П.Пиріг // *Сіверян. літопис*. – 2011. – № 5. – С.127-131.

Тютюнник Є. "Каарам тамо" – Людина з Місяця / Є.Тютюнник // *Уряд. кур'єр*. – 2011. – 16 лип. (№ 128). – С.19.

Чуб Д. Слідами Миклухи-Маклая: Наук.-худож. кн.: Для мол. та серед. шк. віку / Д.Чуб. – К: Веселка, 1993. – 109 с.: іл.

